

Türk-İslam Düşünce Tarihi Dersi

Osmanlı Döneminde
Siyasetnameler
20 Aralık 2021

Siyasetname Yazını

Siyasetname yazını, Osmanlı'da 16. yüzyıldan sonra daha çok "ıslahatname" biçimini almıştır. Belli başlı örnekler:

- Lütfi Paşa, *Asafname*
- Mustafa Ali, *Sultanlara öğütler*
- Akhisari, *Dünyanın düzeni için hikmetli yollar*
- Veysi, *Habname*
- Koçi Bey, *Koçibey risalesi*
- Katip Çelebi, *Bozuklukların düzeltilmesinde tutulacak yollar*
- Hezarfen Hüseyin Efendi, *Osmanlı Kanunlarının özeti*

Osmanlı Toplum Yapısında Sorunlar:

1. Rüşvet

Hasan Kafi Akhisari, “Dünyanın düzeni için hikmetli yollar”, 1596.

Akhisari’ye göre, dünya düzeninin karışıklıklarının dört sebebi vardır.

- Adaleti savsaklamak
- Devlet idarecilerinin kendini beğenmişlikleri nedeniyle danışmanların görüşlerini almaktan vazgeçmiş ve ulemanın görüşünü dikkate almamışlardır.
- Ordu idaresi ve disiplininde ihmal. (ateşli silahların kullanılmasında gerikalmışlık)
- Rüşvet, para arzusu ve kadınların hakimiyeti.

Osmanlı Toplum Yapısında Sorunlar:

2. Reayaya yüklenen ağır vergiler

Veysi Efendi, Habname. 1608.

Büyük İskender ile Sultan I. Ahmet arasında hayali bir konuşma biçiminde kaleme alınmıştır. Veysi'ye göre, Osmanlı Devletini krize sürükleyen şey, aralıksız devam eden savaşların sonucunda reayanın ağır vergiler altında ezilmesi ile ordunun eziyeti nedeniyle reayanın iflas etmesine bağlıdır.

Savaşlar, “kul” ordusunun büyük kısmını telef etmiştir. Veysi'ye göre, Osmanlı Hanedanı, diğer islam hanedanlarına kıyasla, şanını daha çok şeriata itibar etmesine borçludur. Bu nedenle Hanedanın geleceği de şeriatla olan münasebetine bağlıdır.

Osmanlı Toplum Yapısında Sorunlar:

3. Devlet teşkilatında bozulma (vasıfsızlık)

Kavanini Yeniçeriyan. Yazarı bilinmiyor. 1606.

Yazarın yeniçeri olduğu düşünülmektedir. Yeniçerilik, Osmanlı hanedanının kolu ve kanadı olmuştur. Gerektiğinde din ve imparatorluğun çıkarı doğrultusunda canlarını Osmanlı hanedanı için canlarını feda etmişlerdir.

“Sizin teşkilatınız –der bir görevli yeniçerilerin ağalarına- Hacı Bektaş-ı Veli’nin teşkilatıdır. Hem İslam dininin, hem Osmanlı hanedanının kolu ve kanadıdır. Osmanlı hanedanı her yerde sizinle gurur duyuyor. Osmanlı İmparatorluğu’nun şanı ve şöhreti sizin sayenizedir.”

Kavanini Yeniçeriyan, durumun düzeltilmesi için yeniçerilik kurumunun eski haline döndürülmesini talep eder. O dönemde yeniçeri saflarına katılanlar (“Türkler mürkler” tabiri kullanılır) yeniçeri sistemini bozan bir etkiye yol açmaktadır. Yeniçeri sayısı artmakta ancak hiyerarşi bozulmaktadır. Yeniçerilik, tahrip edici bir biçime doğru evrilmektedir. Ateşli silahların kullanılmasında vasıfsızlık gözlenmektedir. “Uzun süredir, ne tapan ne de barut veriyorlar ve tatbikatta da yapmıyorlar... Bununla bu işi nasıl halletsinler... ve işgal ve fetihler nasıl olsun?”

Türkei.

Janitscharen.
16. u. 17. Jahrhundert.

Die Darstellung liegt im gleichen Quellenwerke an Orade, die wir bei den vorhergehenden Abbildungen der Händel und der Hauptkämpfe gesehen haben. Die Figur links nach einem illustrierten Exemplar von Waigals Turkienbuch von 1717, die Mittlere nach Knoch in Sinesel und die Figur rechts nach einem Kupferstich von Heister Loch. Obgleich letztere schon als weniggenutzt wurde und fast in allen Turkienwerken abgedruckt ist, mochten wir die so charakteristische Figur bei dieser Zusammenstellung nicht weglassen. Die Janitscharen (Jagat-schahi d. h. arme Krieger) bestanden ursprünglich aus gewählten Christenknaben, die in Säulen erzogen wurden. Sie trugen ursprünglich eine Kriegerhaube, die in späterer Periode durch den hohen Zylinder ersetzt wurde und in einem schwarzen Busch als Erde fand — die schwarze zu dem berühmten Schwärzemaßel in Konstant. Die charakteristische Kopfbedeckung bestand aus Felle und soll in dem berühmtesten Ende an der Festung Haidari-Regatta erstanden, der Ort lagte Normal eines weissen Filzmaßel dem Aufhänger waren über den Kopf darn.

Görsel:
Yeniçeriler

Osmanlı Toplum Yapısında Sorunlar:

4. Hazinesinin boşalması

Kitab-ı müstetab. Yazarı bilinmiyor. (1618-1622 arasında yazıldığı tahmin edilmektedir).

XVII. yüzyılda, Osmanlı devlet ve toplum düzeninde ortaya çıkan çeşitli bozuklukların sebeplerini ve bunların düzeltilmesi için izlenecek yolu belirlemek amacıyla kaleme alınan ıslahat risâlelerinin ilk örneklerinden biridir. II. Osman'a sunulduğu düşünülmektedir.

Kitaba göre, hazinede açık, yöneticiler arasında düşmanlık, kadıların rüşvet almaları, düşman karşısındaki fırsatların kaçırılması, ulema arasında açgözlülük ve ahmaklık, reayanın verimsiz çalışması ve korku, kısacası her yerde yolsuzluk ve her türlü uygunsuzluk kol görünmektedir.

Osmanlı Toplum Yapısında Sorunlar:

5. Yabancılar /ecnebler sorunu

Kitab-ı Müstetab'a göre, sorunların kökeninde ilk olarak ulufeli asker olan kapıkulu askerlerin rolleri ve güçlerindeki değişim görölmektedir: kapıkulunun yabancı unsurlarla doldurulması ve ulufenin tedirgin edici bir şekilde artması, bu yolla devletin altından kalkamayacağı bir külfete girmesidir. İmparatorluğun vücuda getiren tımarlı ordunun gelirlerinin çoğunluğu vezirler ve yüksek rütbelilerin eline geçmiştir, seferler için adam gönderememektedir; böylelikle hükümdar kapıkulu mevcudunu arttırmaya mecbur olmuşlardır. Disiplinsizleşen kul ordusuyla ise giderek daha az başarı elde edilmektedir. Reaya, devasa ölçüdeki para ihtiyacı, yönetim ve ordunun baskısı altında çökmeye başlamıştır.

Ordu ve halk, huzursuzluklar için veziri azamları sorumlu tutar. Veziri azamlar korkularında ilkesiz uzlaşmalar yapmaktadır. Makamların alınıp satılması işini yerleştirmekte, yani rüşveti ve bu yolla alış-veriş yaygınlaştırmaktadır.

Osmanlı Toplum Yapısında Sorunlar:

6. Padişahın ülke yönetiminden elini çekmesi

Koçibey Risalesi. 1631. Koçibey.

Sorunların kaynağı, Süleyman döneminde aranmalıdır. Sultan işleri doğrudan halletmek yerine kenara çekilmiştir; bu da haremın etkisini arttırmış ve veziri azamın siyasi pozisyonunu güçlendirmiştir. 17. yüzyılın başına doğru veziri azamlar içerideki insanların memurları olmuştur; atamalara, dirliklerin dağıtılmasına giderek artan ölçüde müdahale edilmeye başlanmıştır. Boşalan dirliklerin, saraydan yapılan havalelerle doldurulmuş ve sipahi sınıfının safları ve maddi temelleri yıkılmıştır. Timarların, çoğu, “büyükler”, saray memurları, haremın kadınlarının etki alanına girmiştir.

Osmanlı Toplum Yapısında Sorunlar:

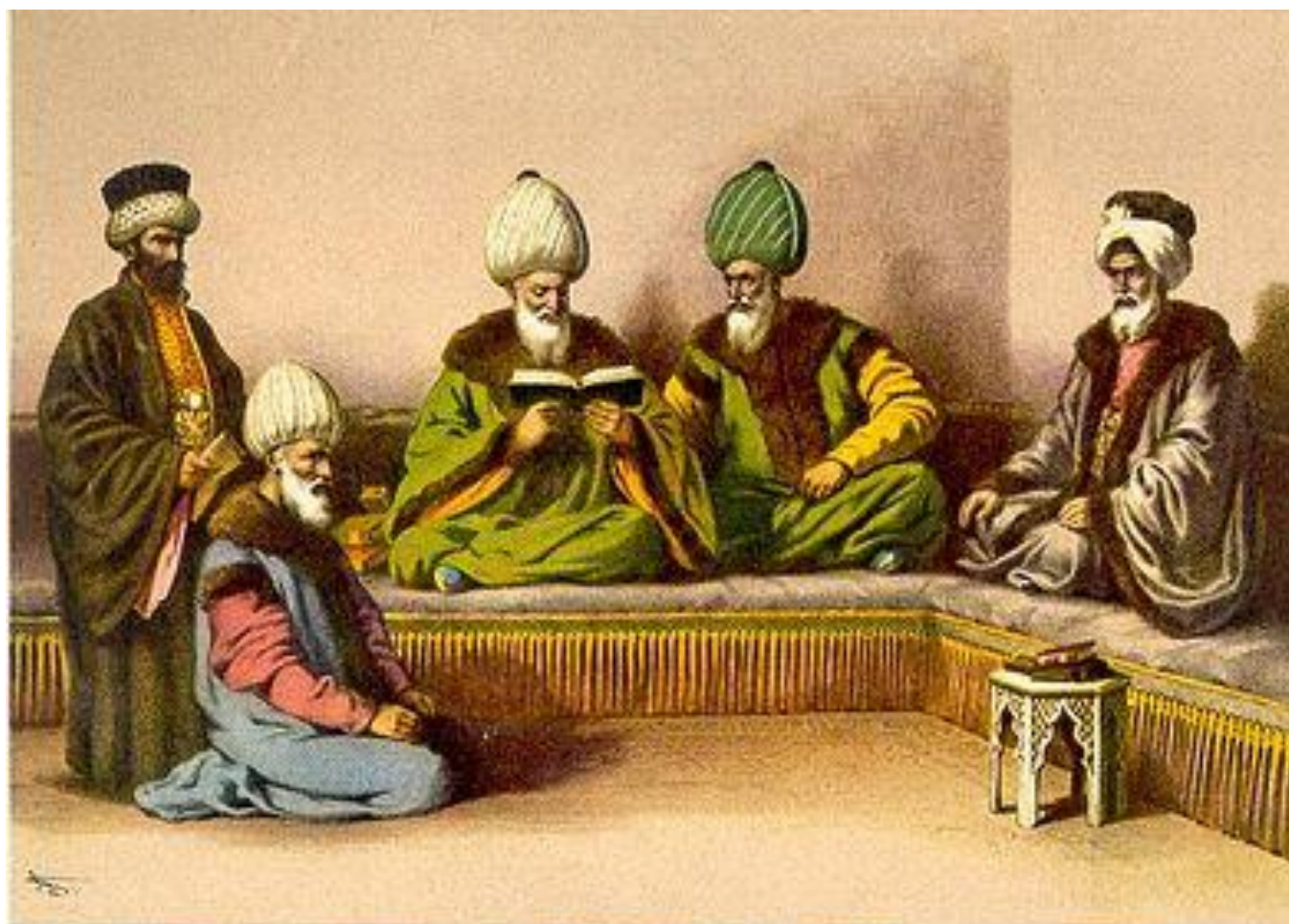
7. Ulema içerisinde liyakatsızlığın artması ve rüşvetle makam elde etme

Sipahi ordu, bu koşullar altında tamamen yok oldu. İdare, kul ordusunun ölçüsüzce arttırmak zorunda kaldı. Bu çözülmeyi daha da hızlandırdı.

Kulların çoğalmasının ve güçlenmesinin tabii sonucu, reayanın vergi yükünün korkunç derecede artmış olması ve iflas etmesidir. Koçi Bey'e göre "reayaya yapılan baskı... hiçbir hükümdarın ülkesinde yaşanmamıştır".

Koçibey'e göre ulema sınıfında da durum aynıdır. Liyakatsız kişilerin ulemaya girmesi, rüşvet, makamlar için mücadele gibi dertler, bu ilmin çöküşünü hızlandırmaktadır. Ulema, halkın gözünde de otoritesini kaybetmiş görünmektedir.

Koçibey'in önerisi, Sultanın kararlı adımlar atması, timarlı ordunun kısmen de olsa eski haline getirilmesidir. Ayrıca, rüşvet ve makamlar için yapılan mücadelelerin ve haracın artmasının nedeni olarak, ulema ve askeri sınıfındakilerin sayısal artışını gözlemler. Bu nedenle, yönetici makamların (beylerbeyi ve sancakbeyi) ömür boyu tahsis edilmesini önerir. Timar sisteminde ise, dirliğin babadan oğula geçecek şekilde düzenlenmesini önerir.

Boş mehtar

Mekke kadeşi

Rumeli kazaaskeri

Nakib-ül-cemaat

İstanbul kadeşi

Osmanlılarda resmî kütüphaneler - Arslan Paşa serisi 7

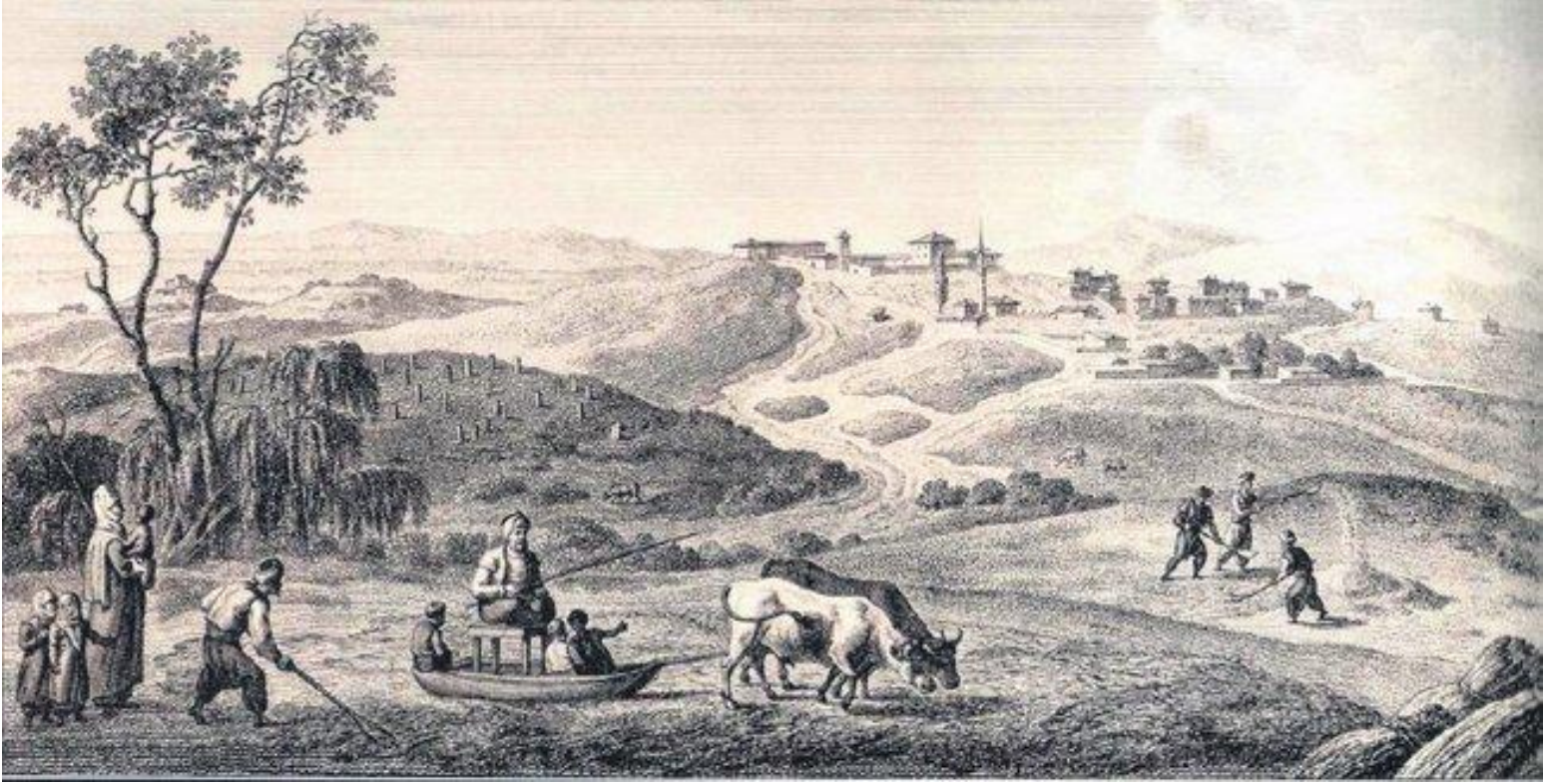
Osmanlı Toplum Yapısında Sorunlar:

8. ölçüsüz ve ağır vergiler

Katip Çelebi. Bozuklukların düzeltilmesinde tutulacak yollar.

Katip Çelebi, devlet halinde örgütlenen toplumu, insan bedeninin dört unsuruna benzetir. Buna göre toplum, alimlerden, ordudan, tüccarlardan ve reayadan oluşan organik bir bünyedir. Devlet, ferdin gelişmesine benzer bir hayat sürer ve bu, büyüme, duraklama (düşüş) ve çöküş olarak üç evreye ayrılabilir. Bunların müddeti bazı devletlerin yapısına, istikrarına bağlıdır, örneğin Osmanlı İmparatorluğu, düşüş devresini yavaş şekilde atlatmasını güçlü yapısına borçludur. Ancak imparatorluk için de son safhanın işaretleri kesin biçimde ortaya çıkmaktadır, bu vücudun organlarının dengesinin bozulmasındaki kaynaklanmaktadır.

En önemli belirti, vücudun safrasının yerini tutan halkın açlıktan kıvrınmasıdır. Bunun sebebi, memuriyetlerin alınıp satılması ve rüşvet sonucunda ortaya çıkan sınırsız vergilendirme. Halkın ezilmesi ise, hazinenin boş kalmasına ve ordunun soysuzlaşmasına yol açar.

Görsel: Osmanlı'da 17. yy'da kırsal yaşam (dailysabah'tan alınmıştır)

Osmanlı Toplum Yapısında Sorunlar:

9. Gelir-gider dengesizliđi

Vücutta cerahat, ordu ile tanımlanır. Cerahatin aşırı olması, yani ordunun gerçeğe uymayan şekilde yüksek olması, yaşlılık çağının geldiğini gösterir. Bunu azaltmak değil, en fazla belirli bir oranda kontrol altında tutmak gerekir.

Toplumun midesi olan hazine, tüm vücudun durumunu etkiler. Eğer köylünün ezilmesi yüzünden boşalırsa, bütün yapıya ıstırap verir. Katip Çelebi, orduya benzer şekilde burada da sayısal verilerle, giderlerin yaklaşık doksan yıldan beri sürekli artması ve gelirleri hep katlaması şeklindeki huzursuzluğu doğrular.

Osmanlı Toplum Yapısında Sorunlar:

10. Liyakat

Katip Çelebi'ye göre bu dertlerin tedavisi zordur. Ancak, sert bir insan bir diktatör mücadele edebilir görüşündedir:

Hazinenin azalmasını halka sunulan vergi ertelemesiyle, ordu meselesini ulufeli askerin azaltılmasıyla, giderlerin kısıtlanmasını dairelerin savurganlığının sınırlandırılmasıyla ve insanların liyakatla istihdam edilmesiyle, vergi veren halkın durumunun iyileştirilmesini vergilerin indirilmesiyle, makamların satılmasına son verilmesiyle ve uygun insanların daha uzun süreyle memuriyette görevlendirilmesiyle çözmek mümkündür.

Osmanlı Toplum Yapısında Sorunlar

Hüseyin Hezarfen. *Telhisü'l-beyan fi kavanin-i, Al-i Osman*. 1670'ler (Osmanlı Kanunlarının Özeti).

Daha önce kaleme alınmış sorunları tekrar eder.

Nizamsızlık ve çöküntüleri anlatır. Çözüm olarak, padişahın rüşvet ile kadılık alanların bulup cezalandırmasını önerir. Rüşvet ile makama gelenlerin görevde kalmasına izin verilmesi demek reayanın üzerine kurd sürüsünü salıvermek demektir. (bkz. Anhegger, Hezarfen Hüeyin Efendi'nin Osmanlı Devlet Teşkiatına Dair Mülahazaları)

Osmanlı Siyasetnameleri

Osmanlı siyasetnamelerinde, toplumsal sorunların arkasında yatan problem nedir diye sorulursa, **rüşvet** ve onunla sıkı sıkıya bağlı olan **yabancılar** meselesi denilebilir. Modern araştırmalar, 16. yüzyılın ikinci yarısından itibaren memuriyete başvuranların vezir-i azama, hatta Sultana ödedikleri meblağı giriş parası, ücret diye adlandırmaktadır. Siyasetname yazarları bu konuda hemfikir olarak bunu “rüşvet” saymışlardır.

Yabancılar meselesi, “illegal” olarak makamına veya dirliğine sahip olan şahıs anlamında kullanılır. **Yabancılar**, imparatorluğun askeri ve hukuki yapısında istenmeyenleri vurgulamak için kullanılan bir kavram. Siyasetnameler, Türkleri, Ermenileri, Yahudileri, Kürdleri, Çingeneleri ve Karadeniz civarındaki kavim gruplarını sultan hizmeti için elverişsiz olarak değerlendirir (yeniçeri kitabının yazarı, bu topluluklara ek olarak Macarları ve Hırvatları da eklemiştir).

Siyasetname yazarları, Osmanlı'daki krizi, ecnebinin (yabancı) ve rüşvetin gücünün artmasına bağlar.

İslam düşüncesindeki örnekleri ile karşılaştırıldığında, Osmanlı'daki siyasetnameler daha pratiğe yönelik metinlerdir.

Kaynaklar:

Anhegger, Hezarfen Hüseyn Efendi”nin Osmanlı Devlet Teşkilatına Dair Mülahazaları. *Türkiyat Mecmuası*, 10 (1951-1953).

Fodor, Pal. 1999. 15-17. Yüzyıl Osmanlı Hükümdar Aynalarında Devlet ve Toplum, Kriz ve Reform. (çev. Erdal Çoban), *Tarih İncelemeleri Dergisi*, Sayı. XIV (281-302).

Timur, Taner, *Osmanlı Çalışmaları*, Verso.